

PSZEUDODIALÓGUS A PLATÓNI AKA- DÉMIA KÉSEI IMITÁLÓJÁRÓL

PIMASZ KÉRDÉSEK AZ AKADÉMIÁRÓL ÉS FŐLEG AZ AKADÉMIKUSOKRÓL

A Török Ádám által főleg saját akadémiai osztályának problémájaként jelzett cikk az Akadémia, sőt az akadémiák veleszületett bajairól szól. (Ajánlott olvasmány: Anatole France, Coignard abbé véleményei, XIII. *Az Akadémiák*) A végső fokon megoldhatatlan alapkérdések a következők:

- egészséges dolog-e egy, a feudalizmus gondolkodásmódjában született és így antifeudális hierarchiát, rendiséget létrehozni, fenntartani egy posztpolgári, poszt-antipolgári (nem nevezném szocialistának) társadalomban?
- Van-e olyan mérce, amely a tudomány egészére érvényesen megjelöli e rendi elrendezésben a méltóságok helyeit?
- Ha van ilyen, akkor van-e (és ha van, akkor mi a) biztosíték arra, hogy e befolyásos helyzetbe hozott specialista kítőnőségek szűkebb szakterületükön kívül is hasonlóan autentikusak?
- Mivel e rendi besorolás életfogytiglani (kivételesen egyedi módon a posztársadalomban), van-e biztosíték arra, hogy ez a kétes autenticitás ugyanolyan ragyogásban érvényesül abban az életkorban, amikor a normál halandók szellemi képességei és tájékozottsága hanyatlani szokott?
- E nagy autenticitású kiválasztott (túlnyomó többségében eredetileg hímnemű) rendi világ alkalmas-e arra, hogy a közismerten főleg fiatalkori sportnak tartott alkotó tudományos munka útjelzője, szervezője és elbírálója legyen?

Az általános nagy kérdésekhez járul az a helyi maradvány, hogy az Akadémia fél-állami szervezet, ennek megfelelő és az államihoz hasonlóan szervezett hivatallal, állami besorolású és autohasználatú tisztségviselőkkel és az államhoz főleg a költségvetés meg egyéb személyi, szervezeti előnyök révén kötődő, sőt dörgöldöző képzettségű. (A képzettségű szó a spontaneitás szerepének csekélységét jellemzi.)

Az ilyen pimasz beszédet persze csak egy olyan 80-1 éves akadémiai rendes tag engedheti meg magának, aki bizonyos benne:

- mire itt ennek a pimaszságnak a hatására valami mozdul (nem mozdul, ez a mozdulatlanság mindenki racionális érdeke, és erről szól majd a többi), ő már nem lesz a kárvallottak állapotában, díszírhelyre végrendeletileg nem tart igényt;
- jelen szerző visszatérő mondata, hogy a dolgok úgy vannak rosszul, ahogy nekik lenniük kell; a jelen állapotnak van racionalitása, nemcsak történelmi, hanem mai, de az intézmény nagyon rászorul a szelíd progresszióra, s ez nem abban csúcsosodna ki, hogy a társadalomtudományok taglétszáma megszaporodik, vagy egyik-másik osztály hasad úgy, hogy a reprezentáció jobban megfeleljen. Ja, minek is?

Bölcsebb válaszok

Itt persze az alapbajokhoz kell sorolni azt a mindenfelé alig változó helyzetet, hogy a

tudomány, sőt a tudományok kategorizálása a műzsák születése óta lassabban változik, mint ahogy a tudomány halad (hála Uranosz bölcsességének). (Milyen kár, hogy ez a műzsák születés nem ismétlődik rendszeresen.) Igen kétesek a diszciplináris kategorizálások még egy-egy korábban egységesnek tartott diszciplinán belül is, és a korábban élesen különböző diszciplinák között. A természet ugyanis, sőt benne az emberi is, nem követi a befolyási övezetekként kiharcolt és nagy szakszerűséggel megideologizált határkijelöléseket, hanem egységet alkot, mint ahogy ezt a görögség óta minden igaz gondolkodó belátta, és Goethe gyönyörűen versbe szedte. (*Epirrhema*, kötelező olvasmány, nem csak akadémikusoknak.)

Ezúton is üzenem a nálam szelídebb (neki még sok a vesztenivalója) Török Ádám kollégámnak, hogy a műszaki tudomány éppúgy nem egységes, mint a többi, határai bőven átnyúlnak mindenfelé (ez éppen az alkalmazás jellegéből fakadó tudományos különlegessége), egy hálózatelmélettel foglalkozó műszaki akadémikusnak fogalma sincs a faforgácsolás bonyolult mikéntjeiről.

Először tehát mondjuk el, miért tűrhetően jó a mai állapot, és miért csak óvatosan szabad hozzányúlni a valókhoz?

Szókratészi érvelés a mai Glaukón részére

A válaszok velege a keletkezés óta folytonos. A polgári fejlődés (óh, szavak átka) szükségessé tette, hogy a tudománynak a társadalmon belül autonómiája legyen, azaz szabadabb fejlődési lehetősége, mint a társadalom egészének. Ez a követelmény bizonyos megkötözöttséggel, ami elsősorban költségvetési jellegű, ma is fennáll. Akkor az uralkodótól és kegyuraktól meg az egyháztól, ma a politikától és az azt megtestesítő államtól, államideológiáktól.

Kell egy bizonyos autonómia, amelynek analógiáját a képviselői rendszerek vitáiban érzékeljük, ez a tudományosan nem kép-

zett, a tudomány mechanizmusait végleg nem ismerő többségi nézetek döntési lehetőségének korlátozása, a még köztudatba nem beivódott újdonságok társadalmi védelme. Még az is hasonló, hogy a tudománynak hitelszerzés és az alkalmazhatóságok érdekében mindent meg kell tennie azért, hogy a köztudat köz-felvilágosodássá érjen, de ez bizony néha igénybe vesz néhány évszázadot is, addig pedig a tudomány, azaz az emberiség alapérdeke nem várhat.

Ha van érdekképviselői szükséglet, az csak bizalom és tekintély alapján jöhet létre, hiszen a nép, bármilyen fenséges is, nem alkalmas a tudományok általános képviselőtére, akkor a népszavazás itt még sokkal kevésbé lehet autentikus, mint a politikában, tehát szükség van képviselőkre.

E képviselőknél először maguknak kell valamiféle közösséget alakítaniuk (tudománypárt), ez az Akadémia.

A képviselők kiválasztásának kérdése következik. (Vegyék észre, jól követjük Platón *Államában* Szókratész magyarázatát az Adeimantossal és Glaukónnal folytatott párbeszédben! /II. könyv, 369b-től)

A tudományos értékek mérése nem oldható meg tökéletesen, hiszen a legnagyobb gondolatokat a kortársak sokszor csak késve ismerik fel, késve kapnak befogadást, igazolást. Az értékrendeket befolyásolják a korábbi időszakban kialakult, különböző nézetvilágokat (tudományos és nem-tudományos) valló csoportok. Ezért viszont nem lehet azt az elvet elvetni, hogy a kiválasztás a tudományon belül történjék, számolni kell bizonyos hibaszázalékkal, ami nem lehet egy kiválasztási rendszer teljes elvetésének érve, hanem csak arra utal, hogy a rendszerbe többfajta ellenőrzést kell beépíteni, több kiválasztási csatornát.

Maradnak tehát a mindig előkerülő és indokolt, a rendszeren belüli kérdések, amelyek provokáló tételeinkben szerepeltek, de már nem kérdőjelezik meg az akadémiai

rendszer egészének létét, mint ahogy Szókratész is a rendszeren belül gondolkodik, sőt saját életét is alárendeli rendszere szer- ves hibáinak. A mai Szókratész az eredeti gondolatmenetben a hadsereg, és ezzel a terjeszkedés szükségletét fordítaná le a költségvetési támogatások és függőségek mai posztulátumára. Innen az első következtetés:

Az Akadémia nem az állami része, autonó- miája nem költségvetési szer- v

Ha az Akadémia létét a tudomány autonó- miája indokolja, akkor az akadémiai tagsá- gokat és a testületi létet anyagilag és szerve- zetileg is függetlenné kellene tenni az államtól. A Royal Societyben tagdíjat kell fizetni, és nem akadémikus pólék kegydíj jár a tagoknak.

Ez elmegy egy régóta jól működő, civil államban, de nálunk még nem, vagyis nem így lehet elvágni a láncokat. Kellene egy, a pillanatnyi államtól független, de alkotmá- nyosan jóváhagyott alapítvány, amely elegendő tőkével és gazdasági ellenőrzéssel, törvényes anyagi garanciákkal biztosítaná az Akadémia tagjainak ésszerű és életfogytiglani (ez az alapelvekből következik) létfeltételeit, létfeltétel alatt értve az adott viszonyok kö- zötti tisztas, független, vezető értelmiségi életszínvonalat. Ez a mai viszonyok között évi 50 és 100 ezer euro körül áll, ha figyelem- be vesszük kollégáink nemzetközi helyzetét, a magyar viszonyok szegénységét és a tényleges szükségleteket.

Az Akadémia Alapítvány adminisztratív költségének szerénységét az is biztosíthatná, hogy azt a tagok által fizetett tagdíjból kellene fizetni. Így talán a javasolt évi százezer eurós jövedelem nem is tűnne olyan magasnak. Az állami költségvetés fedezhetné az akadémiai műemlékek és a könyvtár folyamatos költ- ségeit, gyakorolva minden nagy nemzeti örökség őrzésének hivatását. A kutatás finan- szírozása ettől teljesen független társadalmi feladat, az államot mint a társadalom fontos

szervezetét beleértve. A feltétlenül szükséges, de a feladatokhoz mért és méltó apparátusról a dolgozat végén szólok.

Az autonómiához tartozik, hogy az Aka- démia tisztségviselői nem lehetnek állami hivatalnokok, sem úgy, hogy ez, mint ma még, a tisztségükkel együtt jár, és így helyez- kednek el az állami ranglistán. Egy bíroros- nak vagy főrabbinak egy modern államban eszébe nem jut, hogy ő egy államtitkárral legyen egy kalapban (ezért is különböző a fejfedőjük), elég volt nekik a történelem bemocskoló tapasztalata.

Az érem másik oldala (ha nem ugyanaz), hogy az Akadémián a tagok nem politikai pártcsoportokban döntenek el ügyeiket, ami nem azt jelenti, hogy szigorúan az Akadé- mián (az akadémiai tevékenységen) kívül, mint egyéneknek ne lehessenek politikai nézeteik és ezt – újra, mint egyének – ne hozhassák nyilvánosságra. Ha viszont egy akadémiai tag politikai közfunkciót vállal – ami amúgy is lehetetlenné teszi az elmélyedt tudományos munkát –, annak tartamára a tagsága szüneteljen, a tag akadémiai jogait ne gyakorolja, és a visszatérés is a közfunkció befejezése után ésszerű idővel történjék (egy-három év).

Megfontolandó, hogy a gazdasági élet vezető funkcióiban a cselekvő szerepvállalást hogyan értékeljük.

Az osztályok ügye – szelíd orvosság a szklerózis ellen

Ha a külső függetlenség az autonómia kö- vetkezetes megoldása révén valóban meg- születik, következik a belső főbetegség, a szklerózis szervezeti bajának szelíd orvoslása. (Radikális orvoslás itt is több bajt okozhat, mint a szelíd külső és belső véleményekkel helyre tett és empátiával tűrt szklerózis.)

A betegség tünetei, mint azt Török Ádám cikke is demonstrálja, leginkább az osztályok- nál lelhetők fel. Az osztályok száma nem szaporítandó, ezzel csak a bezártságokat

erősítenénk, az Akadémiát tennénk még áttekinthetlenebbé a tudomány ügyei és sajátos fejlődési problémái vonatkozásaiban. Az osztályok mindenhatósága azonban finoman oldandó, erre utalnak az osztályülések tartalmai is. Határoznak, szavaznak olyan kérdésekben, amelyekben csak egy részük kompetens, a többi csoportszimpátia alapján dől el.

Az osztályülések egyre kevésbé a tudományról szólnak, egyre többet adminisztratív teendőkről, amelyekben a tagok illetékessége is kérdéses. Hasznos lenne tehát ezt az állkompetenciát oszlatni, több szerepet adni azoknak az *ad hoc* és csak a feladat végrehajtására létrehozott bizottságoknak, amelyek valóban érdemi előterjesztést tudnak adni, az osztályülés plénuma legfeljebb az osztályvezetőség által kijelölt *ad hoc* bizottságról és annak határozatáról szólna, méghozzá csak indokolt felülbírálandók esetén.

Az osztályhatározat a tagjavaslatok vonatkozásában is lényegesen megszívlelendő, tanácsadó lenne, de a szervezet egésze ma a nagy rendszerek elméletéből is következően egyre alkalmasabbnak tűnő, erősebb centralizálás és ennél még erősebb, lokális autonómiák felé tolódná el, azaz nagyobb hatásköre lenne a vezetői testületnek és szélesebb merítése a főleg nem állandó bizottságoknak. A centrális, de demokratikusan választott és ellenőrzött, stabilabb vezetés az alapelvek jobb érvényesítését segíti a szétszórtság elszűrőkítő, mindenáron kiegyenlítéseket konzerváló megosztottságaival szemben; a kiterjesztő, lokális autonómia a valós problémák és az új szereplők kompetensebb megjelenését. Ezek közül az alkotmányos ellenőrző testületek mellett a választásokat előkészítő (search committee) tudná az Akadémia egészének érdekeit figyelembe venni.

Mint minden nagy testületben, a végső döntést a közgyűlés hozza, annak azonban valódi vitaképes keretet kell biztosítani, mind létszámban, mind előkészületi és vitaidőben.

Választások és bizottságok (az örök és a hadsereg)

Újra a platóni-szókratészi érvelési folyamat követve, erősen következik a vezetők kiválasztásának tökéletesítése. Az Akadémia tisztségviselőinek álláspont-dokumentumot (statement) kellene készíteniök, ami publikálandó írás lenne, olyan, ami jellemzi a jelölt és a megválasztandó tisztségviselő gondolatainak eredetiségét, tisztaságát, szellemi rangját, stílus-színvonalát. Ezért ne is illessük a közönségesse vált pályázat szóval, más is lenne a rangja: részben önvallomás, önkép, pályakép, jövőkép. Olyanok legyenek, amelyeket a XXII. század tudománytörténésze jogos büszkeséggel és a nagy elődökre való hivatkozással idézhet. Volt ilyen a szép XIX. században!

Így több szerep jutna a már említett *ad hoc* bizottságoknak, változó tematikájú akadémiai metaorganizációknak, amelyek új diszciplináris irányokat, korosztályokat, képviselnének, érdemi vitákat gerjesztenének. Ugyanakkor óvó szemmel kellene vigyázni arra, hogy azok ne válhassanak sarlatánok, szenzációhajhászok, karrierlovagok fórumává, akik visszaélhetnek az Akadémia tekintélyével. Ezeknek a szervezeteknek a megítélésében erősebb jogot kellene adni az elnököknek és az Akadémia, az osztályok más vezetőinek, előírva az általuk valóban hitelesnek tekintett személyek többségét, a működés tartalmi és formai rendjét.

Az Akadémia és intézetei – az alapelvek

Nem javíthatjuk az Akadémia autonóm, testületi működését az akadémiai intézetek ügyének alkalmas megvitatása nélkül. Itt már nem segít bennünket az antik példa, de e szükséges és furcsán működő kapcsolat alapvető rendezésre szorul. Előjáróban alapelveként és egyben a kritériumrendszer alapjaként is szögezzük le, hogy a valódi akadémiai

intézetekre a tudománynak és ezért a hazai fejlődésnek elengedhetetlen szüksége van, éppen a tudomány működési és elvi szabadsága miatt. Miközben a befolyási övezetek és korlátos támogatások megőrzése és újrafelosztása miatt az Akadémia tagjai is kettős lélekkel tevékenykednek az egyetemek és az Akadémia között, a valós fejlődés egyre inkább követeli a független akadémiai jellegű kutatást, amely nem hánykolódik az egyetemi tömegoktatás és a változó minőségi elveken választott egyetemi-politikai vezetések hullámain. Ugyanakkor az Akadémia utánpótlásának és hatásmechanizmusának elengedhetetlen szüksége van cselekvő részvételre a minőségi képzésben. Ennek feltételeit alkotmányosan kellene rögzíteni, azaz mindenféle konjunktúráktól (politikai-csemei és finanszírozási) függetlenül.

A mostani gazdasági intézkedések és a folytatás előrevetíthető ányéka tovább erősíti azt a meggyőződést, hogy sürgősen fel kell hagyni azzal az átmentésszerű magatartással, ami egy rövidebb kemény időszakra arányosan visszafogja a kiadásokat, hogy minden, ami ma létezik, az valamilyen szinten megmaradjon a jobb időkre. Amire a jobb idők eljönnek, minden változni fog már, a körülmények, a diszciplínák, a módszerek és főleg a szereplők. Az átalakulást nem szabad arra az erőzóra sem bízni, amely gyorsan csökkenti a létszámokat, kihalással intézi el a változásokat, látszattervékenységgel helyettesíti az elértéktelenedő alaptevékenységet, az erkölcsi és szakmai degradálódás folyamatával végzi a maga kontraszelekciós munkáját.

Kritériumok és mobilitás

Az intézethálózat teljes megújulásra szorul. Újra leírom, hogy az akadémiai intézet címet nem kellene örökösnek tekinteni, hanem ötvenként megpályázandónak, korlátlan számú megújítási lehetőséggel. Ezek az intézetek csak akkor és olyan méretekben működjenek, ha valóban iskolák, azaz

- a.) olyan eredményeket mutatnak fel, amelyek a nemzetközi tudományos életben komolyan számon tartottak;
- b.) a magyar szellemi élet számára nélkülözhetetlenek;
- c.) lényeges, más értéket hordoznak, mint az egyetemi iskolák;
- d.) van néhány különösen karakterisztikus mesterük;
- e.) keretformában működnek, a ciklusonként bizonyító mesterek kivételével meghívott vendégekkel és főleg ösztöndíjas tanítványokkal;
- f.) fel tudnak mutatni az iskola által létrehozott, jellegzetes eredményeket, jelentős munkásságot bizonyított tanítványokat.

Elvekből még nem él meg a kutatás

Vagyongazdálkodási teendő annak felülvizsgálata, hogy mennyi a fenti struktúrához és az indokolt létszámhoz feltétlenül szükséges infrastruktúra, terület, épület, kiegészítő csoportok, adminisztráció, ingó vagyon. Több intézetben a csökkent kutatásra terhelik a változatlanul fenntartott vezetési és egyéb infrastrukturális terheket, ezzel lehetetlen anyagi terheléssel nyomasztva a kutatást. Még jellegzetesebb az a korábbi időszakból örökölt helyzet, hogy az egyszeri beruházásokhoz megtakarítják a jó használathoz szükséges járulékos feltételeket, nincs gondoskodás a karbantartásról és a technikai haladás és alapvető kutatási versenyfeltételek diktálta, növekvő költségű felújításokról.

Világosan szét kell választani a tevékenységeket, illetőleg egyértelműbb kapcsolódásokat kell megállapítani a szorosan vett akadémiai kutatás és a kiegészítő, profitorientált munka között. Nem azt kell ezzel megszüntetni, hogy ilyen pénzszerzés legyen, hiszen ez most elkertülhetetlen, de a tiszta kép is elengedhetetlen. Ezt segítené a Sárközy-féle költségvetési intézménybesorolás is.

Meg kell határozunk, hogy mennyi legyen az intézetfinanszírozás aránya az

egész támogatásban, lehetőleg kutatási jellegekként, ebből mekkora az infrastruktúra-támogatás, a személyi költségek, és mekkora legyen a témafinanszírozás súlya. Kutatási pályázatokkal és ösztöndíjakkal lenne érdemes kísérleteket kezdeni az akadémiai költségvetés irányvonalainak ilyen szempontok szerinti átalakítására, de nem megkötve az intézetvezetések kezét.

Az állami költségvetésben az akadémiai kutatásnak külön rovaton kell szerepelnie, ez nem a testületi autonómia, hanem az ország, azaz az adófizető állampolgárok jövőbiztosító, közös ügye. Így az akadémiai költségvetés állami beszámolási rendben, végső soron a parlament felügyelete alatt hasznosodik, a jelenlegi módon, de sokkal több figyelemráfordítással. Ebben megengedhető, sőt szükséges az Akadémia és tagjainak közös politikai fellépése.

Intézetvezetés és intézetfelügyelet

Az Akadémia testületi szerveinek és az intézetek felügyeletének mai, határozatlan viszonyainak megoldása az intézeti felügyelő tanácsok (Board) rendszeresítése lenne. A világon majdnem mindenütt így működnek a viszonylag vagy teljesen független állami, vállalati, alapítványi kutatóintézmények. A tanács jelölné az operatív igazgatót, határozná meg a menedzsment és tudományos vezetés viszonyát, az intézet nagysága és jellege függvényében felügyelné a tudományos munka színvonalát, javaslatokat tenne a fentebb részletezett állandóságok és változtatások vonatkozásában, de operatív hatásköre nem lenne.

A Tanácsot, annak elnökét az Akadémia vezetői neveznék ki, a megfelelő akadémiai testületek (osztályok, ad hoc bizottságok) javaslatait figyelembe véve. A SZTAKI-ban ez a felügyeleti rendszer, amelyben a Tanács tagjai az intézetvezetésétől függetlenített akadémikusok, negyedszázada hasznosan működik.

Az apparátusról igen röviden, de annál kategorikusabban

Radikális átalakításra szorul az Akadémia apparátusa. (Itt a radikalizmus indokolt.) A létszámok túl nagyok, az alkalmazottak egy jelentős része alkalmatlan, vagy nem az Akadémiának szenteli energiáit. Fontos feladatok, mint például az Akadémia kapcsolata a társadalommal, nincs kellőképpen lefedve, számos feudális hagyományú maradvány tovább él. A testületi és az igazgatási apparátus kapcsolatai az újabb irányelvek után sem kellőképpen rendezettek.

Utószó

A két-háromszáz Szókratésznek van rágni-valója még a bürök elfogyasztása előtt. Egy kései *vámszedő* szkeptikus kötelességszerűen kételkedik saját téziseiben is, bár erősen hisz benne, mint remélhetőleg így vagy úgy a többi őrző társa a sajátjaiban. Üdv Török Ádámnak és a többi ébresztgető, közhasznú provokátornak!

Jó közgyűlést!

2005. március 27.

Vámos Tibor
egészen rendes öreg tag